

КРЕАТИВНО-ІННОВАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: СОЦІОКУЛЬТУРНІ НАСЛІДКИ ТА КОНКУРЕНТОЗДАТНІСТЬ ДЕРЖАВИ

Подано теоретичний аналіз соціокультурних феноменів, які породжуються креативно-інноваційним суспільством. Розглядаються наслідки зростання творчих процесів у суспільстві та роль креативності у формуванні конкурентоздатності держави. Висвітлено етичні проблеми, пов'язані з високими темпами інноваційного росту.

Ключові слова: *креативність, інноваційність, культурне і соціальне середовище, інформаційне суспільство.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства особливо актуальні дослідження творчості в соціальному та культурному контекстах. У високотехнологічному світі творчі можливості людей визначають конкурентоздатність держави. Суттєвим є й зворотний напрям детермінації – культурне середовище впливає на творчі досягнення.

Учені нині розглядають творчість як джерело суспільного та економічного прогресу. Якісно змінюється характер праці та роль творчості в житті людства. З одного боку, вдосконалення техніки призводить до підвищення розумової праці порівняно з фізичною. З іншого боку, застосування комп'ютерів зумовлює перерозподіл акцентів у самій структурі розумової праці. Найбільш рутинні елементи передаються електронним машинам, залишаючи за людиною неалгоритмізовану діяльність. Здатність до інновації набуває більшого значення, ніж репродукція готових форм. І хоча комп'ютери поступово виконують значну частину рутинної розумової роботи, люди не завжди готові до інноваційної діяльності та створення індивідуального продукту, оскільки виявляються недостатньо творчими для вирішення таких проблем. Виробництво інноваційного продукту стає показником розвинутої країни та значною мірою визначає національне багатство. Тому на міждержавному рівні виникають феномени так званого «полювання за мізками», тобто спроби розвинутих країн переманювати до себе найбільш інтелектуальних і творчих людей з усіх частин світу. Дослідження показують, що сучасна міграція пов'язана з перекачуванням інтелекту з одних регіонів світу в інші. Міграція, що призводить до соціальних вибухів, виявляється наслідком боротьби за людські ресурси, найбільш цінні з яких – інтелект і креативність [6].

Роль креативності у формуванні конкурентоздатності держави посилюється ще й тому, що творчі досягнення в суспільстві розподіляються нерівномірно. Незначна меншість людей виробляє більшу частину творчого продукту. За законом Прайса, половина всіх творчих продуктів у певній галузі створюється групою, численність якої дорівнює кореню квадратному із загальної кількості членів цього співтовариства. Функція розподілу продуктивності в будь-якій галузі творчості на графіку виявляється різко асиметричною з «хвостом», який відходить управо.

Д.В. Ушаков із вищезазначеного робить два важливі висновки: по-перше, стає зрозумілим першочергове значення, зокрема й для сфери інноваційності, розвитку проблематики обдарованості, оскільки конкурентоздатність нації ґрунтується на діяльності порівняльно невеликої сукупності талановитих людей; по-друге, очевидні можливі негативні наслідки «відтоку мізків» з тієї чи іншої країни: навіть за порівняно невеликими в процентному відношенні цифрами еміграції можуть стояти колосальні втрати у можливостях створення нового творчого продукту конкретною країною [6, с. 14].

Стан дослідження. У наукових роботах Т. Любарта, В.М. Дружиніна, Н.В. Хазратової, А.М. Вороніна, І. Пуфаль-Струзік, Д.В. Ушакова, Т.О. Баришевої, Н.Ф. Вишнякової, К.В. Петрова виявлено, що безпосереднє соціальне оточення, конкретні соціальні ситуації, в яких опиняється людина, суттєво впливають на пізнавальні здібності в цілому та креативність зокрема.

Соціально-історичний і психологічний «контекст» творчості та розвитку креативності вивчались у численних дослідженнях соціологів, істориків культури, психологів (С. Арієтті, Дж. Гоуен, Т. Манро, М. Олсон, А. Маслоу, К. Роджерс, Л.С. Виготський, Я.О. Пономарьов, О.М. Матюшкін, Л.Б. Єрмолаєва-Томіна, Н.В. Гончаренко та ін.).

Різноманітність визначень, розумінь і трактувань психологічних термінів «творчість» і «креативність» передбачає чималу кількість дослідницьких підходів до їх вивчення. Ієрархічно-рівнева класифікація підходів до вивчення творчості дозволяє здійснювати аналіз творчої діяльності та креативності особистості і на інтра-, і на інтеріндивідуальному рівнях. Відповідно до цієї класифікації виділено такі основні підходи до вивчення творчості та креативності.

1. Психофізіологічний (біометричний) підхід, у межах якого предметом дослідження є біологічні та психофізіологічні основи творчих процесів і креативності (К. Мартиндейл).

2. Когнітивний підхід, спрямований на вивчення когнітивних аспектів креативності та творчої діяльності (М. Боден, Р. Майер, Р. Вейсберг, С. Сміт, Т. Ворд і Р. Фінке).

3. Особистісний підхід, орієнтований на дослідження особливостей і рис творчої особистості (Т. Амабайл, М. Чиксентмихайи, Д.К. Саймонтон, Х. Гарднер, Ф.Баррон).

4. Психоекономічний підхід, у межах якого вивчаються особливості процесу творчості та його продуктів у конкретних соціально-економічних умовах (Р. Стернберг, Т. Любарт, Д. Рабенсон, М. Ранко).

5. Системний підхід, в якому креативність і творчість суб'єкта досліджуються в єдності та взаємозв'язках із його соціокультурним оточенням, економічною реальністю, проблемною сферою, в межах якої здійснюється його творча діяльність (М. Чиксентмихай, Д.К. Саймонтон).

У межах наведеної класифікації на кожному наступному рівні зростає масштабність аналізу креативності суб'єкта та його творчої діяльності. Тому, якщо в рамках психофізіологічного, когнітивного і особистісного підходу може йтися більшою мірою про вивчення внутріособистісних детермінант креативності та творчості, то в умовах аналізу цих психологічних категорій в межах психоекономічного та системного підходу повною мірою беруться до уваги соціокультурні, політкоекономічні та інші фактори.

Відповідно до основних положень системного підходу до вивчення творчості та креативності, за їх аналізу необхідно зважити на соціальні, культурні, економічні та інші фактори. На прояв креативності суттєво впливає рівень економічного розвитку суспільства. Те, скільки творчих сил спрямовано на ту чи іншу галузь, залежить не тільки від кількості людей, залучених до активності в цій галузі, та рівня їх креативності, але й від того, наскільки їх творчі звершення затребувані суспільством.

Проблема дослідження творчості на макрокультурному рівні вимагає аналізу соціокультурних феноменів, які породжуються креативно-інноваційним суспільством. **Мета** статті – розглянути якісні наслідки зростаючої ролі креативності в суспільстві (заохочувальну настанову стосовно інновацій та автономність творчості) та кількісні наслідки цього феномена (сильну нерівномірність розподілу творчої активності, ріст «елітизму» творчої діяльності). Постають й етичні проблеми високих темпів інноваційного росту: руйнування міжпоколінних взаємостосунків і запозичення творчих досягнень. Тенденції, що сформувалися в інформаційному суспільстві, потребують практичних рекомендацій стосовно оптимальної культурної політики, яка могла би стимулювати креативність соціуму.

Виклад основних положень. Сучасне суспільство потребує творчості. В.М. Дружинін підкреслює історичну актуальність і соціальну значущість творчості та обдарованості. «Значення інтелектуаль-

ної обдарованості для розвитку людської цивілізації зростає з кожним десятиліттям. Кінець ХХ століття став початком нової епохи – епохи інформаційної цивілізації» [4, с. 161]. Р. Стернберг і О. Григоренко зазначають, що як у свій час суспільною вимогою до розвитку психіки дитини було «оволодіння навичкою читання», так у наш час «щось подібне відбувається з психологічною функцією творчості: вона перестає бути справою одиниць» [4, с. 187]. Назріла необхідність найширшого залучення творчого потенціалу людей в сучасне ділове та суспільне життя. «Коли технологія, інформація і компетентність є товаром, найважливішою стає творчість» [4, с. 90]. Творчість сьогодні – не надмірність і не екзотика, вона – те, чого вимагає дух часу, дух наступаючих і прийдешніх змін, вона – «дорога в майбутнє» [4, с. 94].

За вступу більшості соціумів в інформаційну фазу еволюції зростає соціальна роль інформаційних процесів, основу яких становлять процеси креативні. Саме завдяки творчим процесам виникають інновації, які стримують розвиток і створюють інформаційну основу для динаміки соціальної системи.

У соціальних системах розвиваються тенденції, які супроводжують зростаючу соціальну роль креативності, а в сприятливих випадках – стимулюють цю роль. До наслідків зростаючої ролі креативності входить характер того загальнокультурного тла, який уможливило креативність, або навіть стимулює її. Для успішного протікання креативних процесів бажані два класи умов:

1) «заохочувальна настанова» (доброзичливість, схвалення) стосовно інновацій – самого факту їх появи;

2) порівняна свобода, автономність інновацій (їх зародження, становлення та розповсюдження), відсутність жорсткого «нав'язування» їх характеру, напрямку розвитку і т.д.

Створення «заохочувальної постанови» стосовно інновацій в деяких випадках вимагає зміни певних установок, які сформувалися в соціально-психологічній сфері, що може виявитися для неї серйозним ударом, хоча насправді призведе до її оптимізації. «За успіх доводиться платити ерозією традиційних цінностей» [7, с. 246], тобто прогресивний розвиток культури найчастіше «оплачується» її частковою зміною (втратою ідентичності) або навіть руйнуванням. У сучасних умовах високодинамічного соціокультурного розвитку збереження повної культурної ідентичності часом призводить до стагнації та інших негативних наслідків, тоді як за прогресивний розвиток найчастіше доводиться «платити» частковою втратою культурної ідентичності.

Стосовно оптимальної культурної політики, яка могла б стимулювати креативність, цей парадоксальний висновок, на думку В.М. Пет-

рова, означає рекомендацію селективної підтримки культурної спадщини: не слід «рівномірно» підтримувати широке соціальне функціонування всієї (цілком) культурної спадщини, бо деякі її компоненти можуть слугувати «консервативним гальмом» для прогресивного розвитку соціуму [6, с. 566]. Не все старе дає дорогу новому, і на це треба зважити під час «тиражування», широкого розповсюдження впливів культурної спадщини.

Що стосується порівняної автономності інноваційної сфери, то вона потрібна для забезпечення, або навіть для гарантування можливості «вільного польоту творчості», а також розквіту породжуваних ним інновацій, що мінімально стиснені зовнішніми обмеженнями. Відповідну еволюційну тенденцію можна сформулювати як відсутність прямого слідування характеру поточних інновацій характерові їх попереднього етапу. Конкретні форми майбутніх інновацій залишаються практично непередбачуваними.

Відтак стосовно завдань наукової та культурної політики В.М. Петров формує таку рекомендацію нежорсткого завдання пріоритетів подальшого наукового й культурного розвитку: не варто жорстко визначати пріоритетні («магістральні») фундаментальні напрями подальшого наукового і культурного розвитку та відповідно їх стимулювання (морального або фінансового). Надмірно жорстке завдання пріоритетних напрямів може спричинити негативні наслідки – і для окремих галузей (науки, мистецтва та ін.), і для соціокультурної системи в цілому.

Окрім наведених якісних наслідків зростаючої ролі креативності у суспільстві (заохочувальної настанови стосовно інновацій та автономності творчості), варто розглянути й кількісні наслідки цього феномена (сильну нерівномірність розподілу творчої активності, ріст «елітизму» творчої діяльності).

У творчому житті спостерігається специфічний характер розподілу творчої діяльності, що відповідає так званому «закону концентрації та розсіювання» («закону Бредфорда»), сутність якого полягає в такому:

– по-перше, основна творча діяльність виконується надзвичайно невеликою частиною авторів; а в динаміці наукової діяльності це проявляється як процес накопичення переважальної кількості наукових праць на порівняно невеликій множині високопродуктивних учених, котрі мають основне «інформаційне» навантаження;

– по-друге, основний масив творчих особистостей вкрай малопродуктивний, і вони різко контрастують із вищеозначеною «верхівкою» розподілу [5, с. 19].

Спостерігається своєрідне «розшарування» в середовищі тих, хто створює інновації: формується «еліта» і «маса», яка слідує за нею.

За так званим законом Прайса, добре відомим у наукознавстві, якщо в деякій галузі зайнято N учених, то половина статей в цій галузі належить перу $\sqrt{N}$. Це також означає, що за збільшення наукової галузі вона стає дедалі «елітистською».

Аналогічне «розшарування» відбувається й усередині кожної «еліти», яка входить до певного виду творчості. Д.К. Саймонтон у своїх дослідженнях довів, що і видатні філософи, і вчені вирізняються крайньою «нетиповістю» щодо своєї епохи, зовсім не відображаючи її дух. Таке відображення притаманне більш пересічним творчим особистостям. Дослідження художньої творчості [3] показали, що результати творчості істинних геніїв суттєво відрізняються від творчих результатів більшості їх видатних сучасників. Останні дуже близькі один до одного, більшою мірою відображаючи дух епохи, ніж породжуючи принципи інновації.

Така висока концентрація творчої діяльності може означати стосовно соціальної сфери різко зростаючий «антидемократизм», тобто величезну (і постійно зростаючу) реальну роль невеликої групи інноваторів – тих, хто створює основу для функціонування всього життя соціуму.

Головною рисою, характерною для креативно-інноваційної діяльності, є надзвичайно високі темпи її росту, які суттєво перевищують швидкість росту всіх інших показників соціально-психологічної еволюції. Для в'яснення соціокультурних наслідків такого швидкісного росту необхідно розглянути два його аспекти:

– власне часовий аспект; адже фактично майже все інформаційне багатство, яке має у своєму розпорядженні сучасний соціум, створено впродовж життя нинішнього покоління;

– просторовий аспект; адже динамічні процеси протікають з різною швидкістю в різних регіонах, різних національних культурах, і тому внески, які робляться різними культурами, не рівні, і нерівність ця з часом лише посилюється.

Самі собою дуже швидкі часові зміни завдають удару по основах традиційної етики, що сформувалася в соціумі. Попередні покоління жили в умовах інформаційного багатства, створеного раніше та мало змінюваного впродовж кількох десятків років життя покоління (тобто середньої тривалості життя людини). Завдяки цьому соціуму вдавалось «гармонійно поєднати» дві основні етичні вимоги [6, с. 579]:

1. З боку соціуму бажана позитивна соціальна оцінка діяльності, яка здійснювалась представниками попередніх поколінь, насамперед – безпосередніми попередниками цього покоління («батьками»). В існуючих раніше соціумах зазвичай були всі підстави для того, щоб ця оцінка представлялася як позитивна (діти вдячні батькам за створення

умов для успішного поточного функціонування соціальної системи). Позитивна соціальна оцінка діяльності попередніх поколінь призводить до достатньо сприятливих міжпоколінних взаємостосунків.

2. З боку особистості бажане зростання статусу, пов'язаного з віком людини. Психологічною основою такої вимоги є загальновідома «порівняльна» природа емоцій, які переживає людина: емоція завжди обумовлена динамікою сприймання – зіставленням поточних обставин (наприклад, умов життя) з обставинами попередніми [1, с. 147–167]. Для переживання позитивних емоцій потрібен постійний прогрес за більшістю показників якості життя: за станом здоров'я, за фінансовим станом, за творчими досягненнями, за соціальним статусом та ін. Природний регрес деяких із показників (наприклад, стану здоров'я) компенсується ростом інших показників через «соціально гарантовані» заходи. Так, у традиційних культурах сходу вік людини має «самоцінність», тому навіть невелика вікова різниця між людьми автоматично породжує належні статусні відмінності. Автоматичний віковий ріст соціального статусу охоплює й належну соціальну оцінку попередніх поколінь.

В.М. Петров [6, с. 579] зазначає, що раніше ці дві вимоги добре «вживались» одна з одною, що призводило до достатньо благополучного самопочуття носіїв традиційних культур. Проте зараз, унаслідок високих темпів інформаційного росту, перша з цих вимог розпочала втрачати свої основи, що зумовлює негармонійні міжпоколінні взаємостосунки, які суттєво знижують якість життя. Відповідно, він пропонує рекомендацію: здійснювати засобами соціальної та культурної політики вплив на соціально-психологічну сферу в аспекті гармонізації міжпоколінних взаємостосунків.

Просторовий аспект швидкого росту креативності – різні швидкості динамічних процесів у різних регіонах і культурах – теж має етичні наслідки. Просторова неоднорідність дає можливість інформаційного запозичення однією культурою творчих досягнень іншої культури. З позиції етики випадки такого безкомпенсаційного запозичення можна оцінювати як ситуації «інформаційної крадіжки», оскільки в основному таке запозичення творчих досягнень здійснюється без належної компенсації зусиль, витрачених на ці досягнення. Проблема запозичення стосується більш просунутих культур – «донорів», досягнення яких переходять до культур менш просунутих – «акцепторів» (роль «донорів» у більшості наукових і технічних галузей наразі належить невеликій групі культур – американській, японській та низці західноєвропейських).

Єдиним виходом із цього «етичного тупика» В.М. Петров [6, с. 580] вважає визнання «акцепторами» факту запозичення разом із

вдячністю за досягнення, що стали результатом функціонування креативно-просунутих культур. Це може стати хоча б частковою компенсацією «донорам» за креативні запозичення.

Високошвидкісне зростання креативності зумовлює необхідність «штучних впливів» на соціальну систему, яка природньо розвивається. Якщо раніше за невисоких темпів креативно-інноваційного розвитку відповідна регуляція в соціальній системі могла організовуватися автоматично, то в нинішніх умовах (і в майбутніх тим більше) у соціальної системи просто немає на це часу. Тому необхідно вдаватися до штучних впливів, що є результатом дослідницької рефлексії тих процесів, які відбуваються в соціальній системі.

Висновки. Творчі досягнення країни в певний історичний період – це результат складної багаторівневої комбінації факторів. Неабияку роль виконує поява унікальних творчих особистостей, які виявляються авторами значних творів. Проте ймовірність появи великих творців неоднакова в різних країнах і в різний час. Певну роль у цьому виконують індивідуальні особливості населення – інтелект, відкритість досвіду та інші властивості. Однак є культурні цінності та настанови, що змінюються з часом, вони і створюють те середовище, всередині якого культивуються творчі ідеї. Безумовно, творчість визначається не тільки психологічними факторами і культурою, але й соціальними інститутами. Водночас ці суспільні інститути виявляються неефективними без певних культурних традицій і психологічних особливостей населення.

1. Голицын Г.А. Информация и творчество: На пути к интегральной культуре / Г.А. Голицын. – М.: Русский мир, 1997. – 304 с.

2. Любарт Т. Психология креативности / Т. Любарт, К. Муширу, С. Торджман, Ф. Зенасни; пер. с фр. – М.: Когито-Центр, 2009. – 215 с.

3. Мажуль Л.А. Творчество и феномен «gaga avis» в свете информационного анализа: чем отличаются гениальные художники? / Л.А. Мажуль, В.М. Петров // Мир психологии. – 2010. – № 2 (62). – С. 60–70.

4. Основные современные концепции творчества и одаренности / под ред. Д.Б. Богоявленской. – М.: Молодая гвардия, 1997. – 420 с.

5. Петров В.М. Математика и социальные процессы (Гиперболические распределения и их применение) / В.М. Петров, А.И. Яблонский. – М.: Знание, 1980. – 64 с.

6. Творчество: от биологических оснований к социальным и культурным феноменам / под ред. Д.В. Ушакова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2011. – 736 с. (Научные школы ИП РАН).

7. Харрисон Л. Главная истина либерализма: Как политика может изменить культуру и спасти ее от самой себя / Л. Харрисон. – М.: Новое издательство, 2008. – 282 с.

Василькевич Я.З. Креативно-инновационное общество: социокультурные последствия и конкурентоспособность государства

Представлен теоретический анализ социокультурных феноменов, порождаемых креативно-инновационным обществом. Рассматриваются последствия расширения творческих процессов в обществе и роль креативности в формировании конкурентоспособности государства. Высветлены этические проблемы, связанные с высокими темпами инновационного роста.

Ключевые слова: *креативность, инновационность, культурная и социальная среда, информационное общество.*

Vasykewych Y.S. Creativity-innovatory society: sociocultured consequences and competitiveness of the state

Theoretical analysis of the sociocultured phenomena which are generated by the creativity-innovatory society is given in the article. The consequences of the growth of creative processes in society and the role of creativity in forming of competitiveness of the state are examined. Ethics problems, related to the high rates of innovatory growth, are reflected.

Key words: *creativity, innovation, cultural and social environment, informative society.*

УДК 316. 66(075.8)

Л.А. Данилевич, С.Ю. Діхтяренко

**ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО
ВПЛИВУ В СИСТЕМІ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ**

Проаналізовано особливості способів соціально-психологічного впливу на особистість. Розглянуто наслідки впливу системи масової комунікації на процеси індивідуалізації, деіндивідуалізації та деперсоналізації.

Ключові слова: *масова комунікація, переконування, навіювання, наслідування, деіндивідуалізація, деперсоналізація.*

Постановка проблеми. Соціальна ситуація розвитку сучасної молоді в українському суспільстві спонукає до розвитку індивідуальності та активності особистості, яка має самореалізуватися, розвинути свої здібності, професійну майстерність. Водночас сучасне середовище не є ідеальним, поєднує протилежні за наслідками впливи. Тому, на думку соціальних психологів, потребують глибокого дослідження особливості соціального-психологічного впливу на особистість системи